

Henk Engel, Endry van Velzen, Olof van de Wal  
**Pleidooi voor ontwerpkraft**

Wat is het toekomstperspectief voor stadsvernieuwingswijken en stedelijke vernieuwingsgebieden nu de grootschalige stedelijke ontwikkeling is stilgevallen? Hoe combineren we in de bestaande stad kleinschalige interventies met een visie op het grotere geheel en de langere termijn? De fysieke opgave staat niet meer op de agenda en dat bevrijdt de architect en stedenbouwer van al te grote sociale ambities. Maar wat is dan de rol van de ontwerper?

De auteurs van **Vernieuwing van de stadsvernieuwing** formuleren als conclusie van hun boek een 'pleidooi voor ontwerpkraft'. Dit pleidooi wordt u hierbij aangeboden.

De Nijl Architecten  
Platform31  
Trancity  
TU Delft

# Pleidooi voor ontwerpkraft

Henk Engel, Endry van Velzen, Olof van de Wal

## **Pleidooi voor ontwerpkracht**

## Werken aan een sterke stad

Het werken aan de bestaande stad is de laatste jaren ingrijpend veranderd. Het dominante ontwikkelingsmodel van grootschalige gebiedsontwikkeling door publiek-private samenwerking met langjarige programma- en investeringsafspraken werkt niet meer. De wijkaanpak loopt ten einde. Met het wegvallen van deze omvangrijke (publieke) investeringsstromen lijkt ook de fysieke opgave van de politieke agenda te verdwijnen. De druk van het realiseren van de maatschappelijke agenda is verlegd naar het sociale domein. Dat biedt mogelijkheden om te ontsnappen aan ‘fysiek determinisme’, de gedachte dat ruimtelijke ingrepen al te grote sociale problemen kunnen dempen. Maar dat daagt tegelijkertijd ook uit de positie van architectuur en stedenbouw, van het ontwerp, in het veld van stedelijke ontwikkeling opnieuw te definiëren. De bevindingen van het onderzoeksprogramma Vernieuwing van de stadsvernieuwing kunnen daarvoor een aanzet bieden.

Rond 1990 was er een korte periode waarin stedelijke vernieuwing stond voor de verbreding van stadsvernieuwing naar de versterking van de stad als geheel. Onder druk van de toenmalige economische crisis en gevoed door culturele manifestaties over architectuur en de stad was de buurtagenda van de stadsvernieuwing uitgebreid tot een stedelijke agenda met als inzet de algehele revitalisering van de stad. De stadsvernieuwing had gezorgd voor een ingrijpende wending in de stedelijke politiek. De focus in debat en beleid was verschoven naar de bestaande stad. Dat betekende een compleet nieuw speelveld. De bestaande stad is immers geen blanco situatie, maar vol met ‘stedelijke feiten’: grondeigendommen, bouwwerken en open ruimten, die verbonden zijn met uiteenlopende belangen en levenspraktijken.

Deze wending betekende ook een ingrijpende

verandering van het werk van architecten en stedenbouwkundigen. Het levendige architectuurdebat van de jaren tachtig getuigt daarvan. Niet langer was een utopisch idee van de toekomstige stad richtinggevend voor het werken aan de transformatie van onze steden, maar de analyse en waardering van de bestaande stad zelf. Het ruimtelijk ontwerp als exploratie van mogelijkheden binnen de bestaande stad deed zijn intrede. Naast de stadsvernieuwingsgebieden werd de aandacht gevestigd op oude haven- en industrieterreinen die in de loop van de jaren zeventig hun functie hadden verloren. Deze 'lege' gebieden boden bij uitstek gelegenheid om de 'wervende woon- en werkomgeving' te realiseren die de steden hard nodig hadden om zich opnieuw als aantrekkelijke vestigingsplaats te kunnen presenteren.

In de loop van de jaren negentig werd deze brede benadering omgezet in twee sporen: ontwikkelings- en achterstandsbeleid. Het ene spoor was gericht op kansrijke, grootschalige nieuwe binnenstedelijke ontwikkelingen, met name in de eerder genoemde 'lege' gebieden. Het andere spoor had betrekking op de aanpak van 'probleemwijken'. Dat waren vooral de naoorlogse woonwijken die na de stadsvernieuwingsperiode als opgave in beeld kwamen<sup>(1)</sup>, maar ook de voormalige stadsvernieuwingswijken die 'achterbleven'. Naast actiegroepen en woningbouwverenigingen schoven investeringsfondsen en projectontwikkelaars aan tafel. Voorzichtig werd een start gemaakt met publiek-private samenwerking in binnenstedelijke projecten. Eerst op bescheiden schaal, later met steeds grotere projecten.

Gebiedsontwikkeling werd de norm, maar leidde paradoxaal genoeg ook tot een verlies aan binding met het gebied. De decentrale aanpak van de stadsvernieuwing werd verlaten. Wijkgebonden projectgroepen werden tandeloos gemaakt en opgedoekt, gemeentelijke ontwikkelingsbedrijven

(1) In 1992 werd de Stichting Van na de Oorlog opgericht om aandacht te vragen voor de vernieuwing van de naoorlogse wijken. Na vijf jaar verscheen een slotrapportage. Esther Agricola, André Ouweland, Gert Jan te Velde (red.), *De naoorlogse wijk centraal*, Rotterdam (010) 1997. Voor een nadere beschouwing over de opgave voor de naoorlogse stad, zie Ad Hereijgers en Endry van Velzen, *De naoorlogse stad. Een hedendaagse ontwerp-opgave*, NAi Uitgevers, Rotterdam 2001.

opgericht. Na de bruteringsoperatie van het rijk in 1995 verschooten ook de woningbouwverenigingen van kleur: van publieke dienstverleners naar grote private vastgoedmaatschappijen. De vernieuwing van de naoorlogse woonwijken kreeg zo het karakter van publiek-private samenwerking, in tegenstelling tot de stadsvernieuwing in de vooroorlogse wijken. Inbreng van bewoners en publieke debatten met betrokken burgers werden onderdeel gemaakt van verfijnde planningsprocessen en raakten gedepolitiseerd. De obligate 'inspraak' heeft zeker bijgedragen aan de toegenomen afstand tussen de mensen en de grote instellingen, waaronder de gemeenten.

De twee beleidssporen zijn inmiddels grotendeels tot stilstand gekomen. Het valt niet te verwachten dat daar binnenkort verandering in komt. Toch denken we dat het juist nu van belang is om buurt- en stedelijke agenda's opnieuw op elkaar te betrekken. De recente beweging van lokale bottom-up initiatieven vormt een welkome aanzet voor een andere aanpak. Buiten de kaders van de officiële gebiedsontwikkelingen om tonen zij de vitaliteit van betrokken burgers en ondernemingen.<sup>(2)</sup> Het werken aan een sterke stad vraagt echter meer dan alleen deze initiatieven van onderaf. Strategieën voor ontwikkeling op uitnodiging moeten worden verbonden met een (politieke) visie op het grotere geheel en de langere termijn.

De positie en wisselwerking van plekken en buurten in stedelijk verband is mede bepalend voor de vitaliteit daarvan. De vier cases uit het onderzoek Vernieuwing van de stadsvernieuwing laten zien dat die relatie soms ingrijpend is veranderd, bijvoorbeeld door wijzigingen in het patroon van verbindingen of de mix van stedelijke functies.<sup>(3)</sup> Het verlies aan primaire functies met betrekking tot de stad als geheel zou weleens een belangrijke factor kunnen zijn in de minder geslaagde afloop van een aantal interventies uit de periode van de stadsvernieuwing. In die periode is met het 'bouwen

(2) Nico de Boer en Jos van der Lans verbinden deze vitaliteit met de decentralisatie van Rijkstaken naar gemeenten en de noodzaak tot nieuwe rollen van gemeenten en grote instellingen. Nico de Boer & Jos van der Lans, 'De verzorgingsstaat voorbij. De stad als sociaal laboratorium', in: *De Groene Amsterdammer*, 2 oktober 2013. Dit artikel maakt deel uit van het dossier 'Do it ourselves', <http://www.groene.nl/dossier/ourselves>.

(3) De vier cases in dit boek hebben betrekking op Leiden Havenwijk, Den Haag Schilderswijk, Rotterdam Feijenoord en Amsterdam Indische Buurt.

voor de buurt' de stedelijke oriëntatie van sommige buurten afgezwakt. Dat relatieve isolement lijkt deze 'probleemwijken' nu in de weg te staan. Daarom is het van belang nieuwe verbanden tussen buurt en stad te ontwikkelen.

Nodig is een nieuwe invulling van het strategische niveau: de beoordeling van initiatieven en projecten op hun merites voor de stad en de verbinding van die initiatieven en projecten met een strategisch bewustzijn van het grotere geheel en de langere termijn. Dat is bij uitstek een taak van de gemeente, maar vraagt in deze tijd om nieuwe benaderingen. Een goede referentie voor zo'n benadering is het Strategisch Ruimtelijk Structuurplan Antwerpen.<sup>(4)</sup> Dit plan is gebaseerd op een nauwkeurige analyse van de stad en de tendensen van verandering, dwars door schaalniveaus en disciplines heen. De stad wordt zo in haar complexiteit gevangen. De ontwerpgerichte manier van onderzoeken, beschrijven en interpreteren legt verbanden en potenties bloot en draagt bij aan het benoemen van strategische ruimten, programma's en projecten. Het plan voor Antwerpen biedt zo een inspirerend denkraam en handelingskader voor de ontwikkeling van de stad, waartoe initiatiefnemers en ontwerpers zich met concrete voorstellen kunnen verhouden.

Een andere aanpak van de bestaande stad is ook een vraagstuk van organisatie.<sup>(5)</sup> De verhouding tussen publieke en private partijen zal lossen en intelligenter moeten worden. Zowel de gemeenten als grote private partijen zullen hun eigen rol en vermogen meer centraal moeten stellen.<sup>(6)</sup> Verbreding van het ontwikkelingsperspectief is daarbij wenselijk. Naast de bekende strategie van woningaanpak zullen strategieën gericht op het herpositioneren van plekken en gebieden aan betekenis winnen, zoals bijvoorbeeld het verbeteren van bereikbaarheid, strategische locatiekeuze van (stedelijke) voorzieningen of de aanpak van

- (4) Stad Antwerpen i.s.m. Bernardo Secchi en Paola Viganò, Strategisch Ruimtelijk Structuurplan Antwerpen, 2006, <http://www.ruimtelijk-structuurplanantwerpen.be>. Zie ook: Bernardo Secchi en Paola Viganò (red.), *Antwerp. Territory of a New Modernity*, SUN, Amsterdam 2009.
- (5) In recente studies en adviezen over een nieuwe planningspraktijk komen met name organisatorische aspecten, samenwerkingsvormen en competenties aan de orde. Voor een overzicht van deze studies en adviezen, zie de inleiding in dit boek, noot 12.
- (6) 'De gemeente moet sturen in een marktomgeving waarin zij zelf ook een actor is. Zij staat dus niet alleen "boven" de markt, maar staat er tevens middenin. Naast regelgever en beleidsmaker treedt zij in de markt bijvoorbeeld niet zelden op als grond- en vastgoedeigenaar. Met andere woorden: zij reguleert niet alleen, maar vormt en stimuleert de voortgang en uitkomsten van wat in essentie een hybride, publiek-privaat ontwikkelingspel is. De gemeente zal in dit spel dus constant zowel haar eigen (beleids)doelen en belangen als die van andere actoren moeten kunnen afwegen en verbinden. Dit vraagt veel van een gemeente die door haar sectorale inrichting, openbare regels en bureaucratische procedures gewend is aan hiërarchisch overzicht en controle. Nu deze top-down manier van werken niet meer met middelen als grond en geld kan worden afgedwongen, zullen zachtere instrumenten als vertrouwen, expertise en commitment het sturingsvermogen van de gemeente moeten voeden. In de nieuwe realiteit van gebiedsontwikkeling ligt er dus een uitdaging om de formele sturingsinstrumenten die de gemeente nog heeft in een stedelijk gebied beter op elkaar af te stemmen, om daarnaast te werken aan haar zachte sturingsvermogen en aan duurzame relaties met zowel grote als kleine initiatiefnemers in de stad.' Tom Daamen, Agnes Franzen, Jolai van der Vegt, *Sturen op waarde in Rotterdam. Afwegen en verbinden in de nieuwe realiteit van stedelijke gebiedsontwikkeling*, TU Delft, Delft 2012, p. 2.

openbare ruimte. Deze nieuwe strategieën zullen moeten aanknopen bij bestaande geldstromen in de stad, zoals bijvoorbeeld geldstromen voor onderhoud en beheer of geldstromen voor specifieke sectorale taken. In plaats van alles op gebiedsniveau te integreren, is slim combineren op projectniveau het devies. Ook op dit punt kan de Antwerpse praktijk als voorbeeld dienen. Gemeentelijke investeringen in de stad vanuit het ene domein worden daar vaak op projectniveau verbonden met doelstellingen op een ander beleidsterrein, bijvoorbeeld door specifieke programma's te combineren, bewust voor bepaalde locaties of hergebruik van beeldbepalende gebouwen te kiezen en projecten onderdeel te maken van een cultuur- en architectuurbeleid.<sup>(7)</sup>

De verbreding van het ontwikkelingsperspectief en het slim combineren van investeringen zijn echter niet zomaar gedaan. Ontwikkeling en beheer zijn vaak in aparte diensten of bedrijfsonderdelen ondergebracht. Hetzelfde zien we bij de verschillende sectoren binnen gemeenten. Geldstromen en uitvoeringspraktijken volgen deze scheidslijnen en zijn binnen de bureaucratische omgeving van grote organisaties moeilijk te mengen.<sup>(8)</sup>

## Ontwerpkracht

Waarom is het belangrijk te blijven werken aan de bestaande stad? De stad is voortdurend in beweging. In de loop van de tijd veranderen gebruikspatronen en worden gebouwen en openbare ruimten aangepast aan de eisen van de tijd. Private initiatieven en publieke zaak moeten telkens weer op elkaar worden afgestemd. Een groot deel van de toekomstige stedelijke ontwikkeling zal binnen de bestaande stad en de bestaande voorraad plaatsvinden. Dat vraagt om politieke agendering, met als insteek 'sterke steden'. Sterke steden zijn nodig om talentvolle mensen en bedrijven aan te trekken en vast te houden. Daarbij moet het werken aan 'probleemwijken' en stedelijke ontwikkeling niet langer als

(7) Tijdens een uitwisseling tussen de Rotterdamse en Antwerpse vakgemeenschap in 2011 werd dat door een beleidsadviseur van toenmalig burgemeester Patrick Janssens als volgt verwoord: 'jullie werken integraal, wij werken geïntegreerd'. AIR en Van der Leeuwkring, Stadsbezoek Antwerpen, 26 september 2011.

(8) Ook hier is de Antwerpse praktijk illustratief. Twee voorbeelden. Na vaststelling van het Strategisch Ruimtelijk Structuurplan is de dienstenstructuur van stadsontwikkeling gereorganiseerd om maximaal aan te kunnen sluiten op dit plan. Stadsbouwmeester Kristiaan Borret neemt deel aan het vergunningenoverleg, zodat hij voortdurend voeling houdt met wat in de stad beweegt en hij kan schakelen met het strategische beleid.

aparte opgaven worden gezien, maar als twee kanten van dezelfde medaille, namelijk het werken aan een attractieve en duurzame stad.

Hoewel de stad voortdurend in beweging is, moet de stad na elk project ook weer af zijn. Dat is een oude wijsheid uit de stadsvernieuwing. Verandering van de ruimtelijke structuur kan alleen binnen de reikwijdte van een in tijd en ruimte afgebakend project tot stand worden gebracht. Voorschot nemen op vervolgprojecten in een onzekere toekomst is zeer onverstandig. Daarom vormt de bestaande stad altijd het ruimtelijk kader voor veranderingen. Werken aan de bestaande stad betekent per definitie voortzetten en verbuigen van aanwezige vormen en structuren. Maar dat is niet voldoende. Vaak is de herhaling van oude vormen onmogelijk, omdat nieuwe programma's voor gebouwen en openbare ruimte om typologische veranderingen vragen. De vorm van het project kan dus niet zonder meer aan de context worden ontleend, maar krijgt pas betekenis door de richting die het bepaalt in de verdere verstedelijking van het gebied.

Wat kan de rol van het ontwerp in zo'n nieuwe praktijk zijn? Ter afsluiting vijf aanbevelingen.

## **1 Lees de stad in zijn gelaagdheid**

**De bestaande stad is het uitgangspunt. Dat vraagt om kennis van de stad en de situaties die daarin worden aangetroffen. Die kennis ontstaat door close reading: een meerduidige lezing die recht doet aan de complexiteit van de bestaande stad. Elementen van zo'n lezing zijn de historische ontwikkeling, de ruimtelijke structuren, de typologie van bebouwingsvormen en open ruimten, de eigendomsgrenzen, de symbolische orde en identiteit van plekken en gebieden, het alledaagse gebruik, relevante programmatische aspecten, beleidsthema's, veranderingstendensen, potentiële initiatiefnemers enzovoorts. Ruimte, programma en**



dynamiek kunnen via kaarten en analysetekeningen met elkaar in verband worden gebracht. Dat opent nieuwe inzichten en perspectieven.<sup>(9)</sup>

## 2 Werk aan een strategisch ruimtelijke agenda

De aanpak van de bestaande stad is gebaat bij een agenda voor het grotere geheel en de langere termijn, die richting kan geven aan uiteenlopende initiatieven en projecten. Zo'n agenda biedt een stip op de horizon en kan een verhaal zijn over het gebied, de stad of de stedelijke regio. Een verhaal dat telkens opnieuw kan worden verteld, openstaat voor aanvullingen en mensen kan enthousiasmeren.<sup>(10)</sup> Daarbij is het belangrijk te pendelen tussen verschillende schaalniveaus en disciplines en te zoeken naar verbindingen tussen doelstellingen uit verschillende sectoren. Investeringsstromen in het ene domein kunnen worden benut om effecten in het andere domein te sorteren en zo bij te dragen aan de ruimtelijk-programmatische ontwikkeling van het grotere geheel. Bij het opstellen van zo'n agenda kan een ruimtelijke benadering dienstbaar zijn. Vanuit de meerduidige lezing van de aangetroffen situaties kunnen potenties van plekken en gebieden worden blootgelegd. De kaarten en analysetekeningen maken het mogelijk verbanden tussen ruimte, programma en dynamiek te ontdekken of te construeren. Daarmee kunnen opgaven voor plekken of gebieden worden gesteld, die in de vorm van proposities aan partijen kunnen worden voorgelegd. Exploratief ontwerpen.

## 3 Stel interventies centraal

De daadwerkelijke verandering van de stad gebeurt door middel van interventies. Initiatieven en projecten, klein en groot, voor verbindingen, open ruimte, bebouwing, programmering, tijdelijk gebruik enzovoorts. Particulieren en private partijen nemen initiatief, maar ook de publieke sector is vaak een investerende partij in infrastructuur, openbare

(9) Een mooi voorbeeld van een dataverzameling van de bestaande stad zijn de online kaarten van Amsterdam onder de kop 'stad in beeld', <http://www.amsterdam.nl/stad-beeld/>. De laatste jaren zijn verschillende pleidooien voor en voorbeelden van een *close reading* van de bestaande stad verschenen. Zie bijvoorbeeld: Maurits de Hoog, *De Hollandse metropool. Ontwerpen aan de kwaliteit van interactiemilieus*, Thoth, Bussem 2012. Arnold Reijndorp, Leeke Reinders, *De alledaagse en geplande stad, over identiteit, plek en thuis*, SUN Trancity, Amsterdam 2010. Ivan Nio, Arnold Reijndorp, Wouter Veldhuis, *Atlas Westelijke Tuinsteden Amsterdam. De geplande en de geleefde stad*, SUN Trancity, Amsterdam 2008.

(10) In een pleidooi voor een nieuwe praktijk benoemt Zef Hemel drie bestanddelen van een andere, open planning: kennis, verhaal en dialoog. Zef Hemel, *De stad als brein*, intreedende Wibautleerstoel Universiteit van Amsterdam, 2012.

ruimte of voorzieningen. Sta open voor deze interventies, zij vertegenwoordigen de energie in de stad. Het faciliteren van bottom-up interventies betekent echter niet alleen medewerking verlenen, maar ook inpassen in bredere strategieën: opvangen en richting geven<sup>(11)</sup>. De strategieën mogen complex en intelligent zijn, de voorstellen zijn bij voorkeur eenvoudig en haalbaar.

#### **4 Verbreed het vakmanschap**

De crux van de nieuwe praktijk is verbinden. Dat verbinden speelt op twee manieren. Op de eerste plaats is het vaak nodig om binnen het initiatief of project verbindingen aan te brengen: tussen programma en locatie, tussen gebruiker en project, tussen initiatiefnemer en gemeente, enzovoorts. Op de tweede plaats gaat het om de pendel tussen initiatieven en projecten enerzijds en bredere strategieën anderzijds. Dat verband is niet langer eenduidig. Soms moet een strategie in operaties worden vertaald, dan weer moeten operaties met een strategie worden verbonden. De architect of stedenbouwkundige kan met zijn ontwerpen een bemiddelende rol spelen. Het traject tussen vraagstelling en uitvoering is echter steeds vaker ongewis. Simpele locaties en omstandigheden komen steeds minder voor. Het inzichtelijk maken van de opgave en het voorstellen van de 'juiste' interventie wordt onderdeel van het werk. Exploratief en uitvoeringsgericht ontwerpen wisselen elkaar daarbij af. Beide vormen van ontwerpen zijn gebaat bij precieze voorstellen, die inzet en effecten zichtbaar en bespreekbaar maken. Wil de ontwerper zo'n 'nieuwe professional' kunnen zijn, dan zijn naast vakmanschap ook andere competenties noodzakelijk. Vanuit een empirische houding moet hij een competente gesprekspartner voor alle partijen kunnen zijn. Dat vraagt om kennis, realisme, precisie, verbeeldingskracht en betrokkenheid.

(11) Deze term is afkomstig van East, zie de toelichting bij de ontwerpstudie voor Amsterdam Indische Buurt elders in de publicatie *Vernieuwing van de stadsvernieuwing*.

## 5 Zoek de dialoog

**Belangrijk in de nieuwe praktijk is openheid. Nieuwsgierigheid naar de mensen die de stad zijn en willen maken. Bereidheid tot samenwerking, maar niet tot elke prijs. Zie ontwerpvoorstellen als hypothesen, die openstaan voor dialoog. Organiseer het gesprek met betrokkenen en verbreed dat waar nodig tot een publiek debat over de toekomst van een plek of een gebied. Maak duidelijk dat keuzen over de toekomst van de stad geen uitkomsten van een technocratisch proces zijn, maar onderdeel van een vitale, democratische samenleving.**

‘Met andere woorden, als de architectuur van de stedelijke feiten de constructie van de stad is, dan lijkt het onmogelijk het beslissende moment dat de constructie in gang zet, de politiek dus, niet in de beschouwing ervan te betrekken. (...) Uiteindelijk is het namelijk de stad zelf die beslist hoe zij eruit komt te zien, maar altijd en alleen door haar politieke instellingen.’<sup>(12)</sup>

(12) Aldo Rossi, *De architectuur van de stad*, SUN, Nijmegen 2002, p. 193.

## **Vernieuwing van de stadsvernieuwing**

### **Programma**

**Vernieuwing van de stadsvernieuwing** was een onderzoeksprogramma dat De Nijl Architecten in samenwerking met KEI kenniscentrum stedelijke vernieuwing (nu Platform31) en TU Delft, met steun van het Stimuleringsfonds voor Architectuur (nu Stimuleringsfonds Creatieve Industrie) in 2011 en 2012 heeft uitgevoerd.

Het programma bestond uit een verkenning van de opgave, een nadere analyse van vier studiegebieden, een aanbod aan lokale partijen voor vier ontwerpstudies, een ontwerpmanifestatie met vier buitenlandse bureaus en, in boekvorm, een verslag en een reflectie op de resultaten.

**stimuleringsfonds  
creatieve industrie**

### **Publicatie**

In de publicatie *Vernieuwing van de stadsvernieuwing* laten ontwerpstudies zien op welke wijze economie, infrastructuur en publieke ruimte de sleutels kunnen zijn voor nieuwe strategieën bij buurtverbetering. Vier 'probleemwijken' zijn daarvoor proefgebied: Leiden Havenkwartier, Den Haag Schilderswijk, Rotterdam Feijenoord en Amsterdam Indische Buurt.

Drie essays beschrijven de geschiedenis van de stadsvernieuwing, de toekomst van de stedelijke vernieuwing en de opgave voor het ruimtelijk ontwerp in de verandering van de bestaande stad. Het boek eindigt met het pleidooi dat ook in deze brochure is opgenomen.

Henk Engel, Endry van Velzen,  
Olof van de Wal

**Vernieuwing van de stadsvernieuwing – Pleidooi voor ontwerpkracht**

Met foto's van Jannes Linders

Uitgave: trancity<sup>x</sup>valiz

Ontwerp: Coppens Alberts

196 pagina's; paperback

17 x 24 cm; □ 24,50; ISBN

978-90-78088-83-7

Verkrijgbaar via de boekhandel of via [www.trancity.nl](http://www.trancity.nl)

Contact: [info@trancity.nl](mailto:info@trancity.nl)